

УДК 355.02:35.076.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.14>

ПРОФЕСІЙНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ: ПРАВОВІ ТА ЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Свічкарьова Я.В.,
*кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6245-2526
e-mail: yara1972@ukr.net*

Свічкарьова Я.В. Професійна відповідальність військовослужбовців Національної гвардії України: правові та етичні аспекти.

У статті представлено глибоке й багатогранне дослідження професійної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України в контексті сучасних соціально-політичних викликів, зокрема повномасштабної збройної агресії проти України, реформ у секторі безпеки та євроінтеграційних прагнень держави. Професійна відповідальність розглядається як складна інтегральна категорія, що охоплює не лише юридичні вимоги, а й морально-етичні, соціальні, психологічні та управлінські аспекти, формуючи основу професійної культури військовослужбовця.

Виділено ключові форми юридичної відповідальності (дисциплінарна, адміністративна, кримінальна, матеріальна), що функціонують у суворій системі командної підпорядкованості. Наголошено на важливості дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права, що передбачає гуманне ставлення навіть до супротивника – як маркер моральної зрілості армії.

Етичний аспект розглядається як внутрішній імператив особистості, що виявляється у вірності Присязі, повазі до людської гідності, солідарності, патріотизмі, чесності, справедливості. Розвивається ідея про те, що в умовах сучасної війни моральна відповідальність іноді є єдиним орієнтиром у ситуаціях, не врегульованих законом.

Окремо акцентовано увагу на соціальній відповідальності військовослужбовця, як здатності нести відповідальність не лише за свої безпосередні службові дії, а й за наслідки для суспільства, середовища, громадян, з якими він взаємодіє. Таку відповідальність автор пропонує формувати в процесі гуманітарної підготовки військових кадрів – через запровадження курсів з військової етики, міжнародного права, психології відповідальності, а також інститутів наставництва й капе-ланства.

У висновках підсумовано, що професійна відповідальність військовослужбовців Національної гвардії України має стати основою для формування нової культури військової служби, орієнтованої на повагу до прав людини, верховенство права, моральну зрілість та соціальну справедливість. В умовах гібридних загроз та реформи безпекового сектору, така відповідальність постає не лише як індивідуальна чеснота, а як фундаментальна складова національної безпеки, довіри громадян до держави і міжнародного авторитету України.

Ключові слова: Національна гвардія України, професійна відповідальність, військова етика, правова відповідальність, соціальна відповідальність, правосвідомість, етичні стандарти, військовослужбовець.

Svichkareva Ya.V. Professional responsibility of servicemen of the National Guard of Ukraine: legal and ethical aspects.

The article presents a deep and multifaceted study of the professional responsibility of servicemen of the National Guard of Ukraine in the context of modern socio-political challenges, in particular, full-scale armed aggression against Ukraine, reforms in the security sector and the state's European integration

aspirations. Professional responsibility is considered as a complex integral category that encompasses not only legal requirements, but also moral and ethical, social, psychological and managerial aspects, forming the basis of the professional culture of a serviceman.

The key forms of legal liability (disciplinary, administrative, criminal, material) that operate in a strict system of command subordination are highlighted. The importance of respecting human rights and international humanitarian law, which provides for a humane attitude even towards the enemy, is emphasized as a marker of the moral maturity of the army.

The ethical aspect is considered as an internal imperative of the individual, manifested in loyalty to the Oath, respect for human dignity, solidarity, patriotism, honesty, justice. The idea is developing that in the conditions of modern war, moral responsibility is sometimes the only guideline in situations not regulated by law.

Special attention is paid to the social responsibility of a military serviceman, as the ability to bear responsibility not only for his direct official actions, but also for the consequences for society, the environment, and the citizens with whom he interacts. The author proposes to form such responsibility in the process of humanitarian training of military personnel - through the introduction of courses in military ethics, international law, the psychology of responsibility, as well as mentoring and chaplaincy institutes.

The conclusions summarize that the professional responsibility of the servicemen of the National Guard of Ukraine should become the basis for the formation of a new culture of military service, focused on respect for human rights, the rule of law, moral maturity and social justice. In the context of hybrid threats and security sector reform, such responsibility appears not only as an individual virtue, but as a fundamental component of national security, citizens' trust in the state and the international authority of Ukraine.

Key words: National Guard of Ukraine, professional responsibility, military ethics, legal responsibility, social responsibility, legal awareness, ethical standards, military serviceman.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціально-політичної нестабільності, зовнішньої збройної агресії та трансформації системи національної безпеки України актуалізується необхідність осмислення ролі та відповідальності військовослужбовців, зокрема Національної гвардії України, як ключового елементу захисту держави й суспільства. Нацгвардійці виконують широкий спектр завдань – від забезпечення громадського порядку до участі в бойових діях, що вимагає не лише професійної підготовки, а й високого рівня усвідомлення правової та етичної відповідальності.

Незважаючи на наявність нормативно-правової бази, яка регулює діяльність військовослужбовців, на практиці виникають численні ситуації, що вимагають не просто формального дотримання закону, а й морального аналізу, прийняття етично вмотивованих рішень. Проблема полягає в тому, що юридична регламентація не завжди охоплює всі аспекти військової служби, особливо в умовах воєнного стану, що зумовлює потребу в глибшому дослідженні етичного компонента професійної відповідальності.

Таким чином, постає проблема гармонізації правових норм і морально-етичних стандартів у діяльності військовослужбовців НГУ, формування цілісної системи професійної відповідальності, що відповідає б сучасним викликам та забезпечувала ефективність служби й довіру суспільства.

Метою статті є всебічне дослідження інституційного та нормативного механізму професійної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України.

Стан опрацювання проблематики. Правові особливості професійної відповідальності військовослужбовців Національної гвардії України були досліджені в наукових працях Г. Буга, О. Агапова, І. Волкова, В. Ворожбіт-Горбатюк, Д. Горбач, С. Золотухіної, О. Кривенка, О. Олещенко, В. Перепада та інших провідних науковців.

Виклад основного матеріалу. Професійна відповідальність військовослужбовців Національної гвардії України є складним, багаторівневим соціально-правовим феноменом, що відображає якість функціонування як окремого військового підрозділу, так і державної інституції загалом. У сучасних умовах повномасштабної збройної агресії проти України, трансформації сектору національної безпеки та прагнення до євроінтеграції, роль Національної гвардії значно посилюється. Водночас підвищуються і вимоги до морального обличчя кожного військовослужбовця, рівня

правосвідомості, професіоналізму, гуманізму й особистої відповідальності. У цьому контексті особливої актуальності набуває потреба у науковому осмисленні професійної відповідальності як категорії, що поєднує юридичні, етичні, психологічні, культурні та управлінські аспекти.

Національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, підпорядкованим Міністерству внутрішніх справ, і виконує завдання з охорони громадського порядку, захисту прав і свобод громадян, забезпечення національної безпеки, участі у відбитті збройної агресії, а також захисту стратегічних об'єктів.

Зокрема, схвалений Верховною Радою України 13 березня 2014 року Закон України «Про Національну гвардію України» [1] значно розширив повноваження Національної гвардії України, насамперед у сфері забезпечення воєнної безпеки, став серйозним підґрунтям для початку розбудови НГУ як сучасного військового формування з правоохоронними функціями, спроможного у взаємодії з іншими складовими сектору безпеки і оборони виконувати завдання за призначенням [2].

Національна гвардія України у взаємодії зі Збройними Силами України бере участь у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [3].

Така багатофункціональність вимагає від її особового складу високого ступеня усвідомленої дисципліни, професійної етики та готовності нести відповідальність за свої дії у надзвичайно складних і часто неоднозначних ситуаціях.

Юридичний аспект професійної відповідальності військовослужбовців передбачає дотримання норм чинного законодавства та внутрішніх регламентів, що регулюють усі аспекти службової діяльності. Основу нормативно-правового поля становлять Конституція України, Закон України «Про Національну гвардію України», Дисциплінарний статут Збройних Сил України, Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Кримінальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення та інші акти. У межах цієї системи юридичної відповідальності виокремлюють дисциплінарну, адміністративну, кримінальну та матеріальну відповідальність. Кожна з них має свої процедури, санкції та порядок реалізації. Дисциплінарна відповідальність полягає у застосуванні покарань за недотримання внутрішнього порядку, від невиконання наказу до появи в нетверезому стані. Адміністративна відповідальність охоплює порушення, що не мають ознак злочину, але порушують публічний порядок. Кримінальна відповідальність включає найтяжчі злочини, такі як дезертирство, державна зрада, порушення правил несення служби, жорстоке поводження тощо. Матеріальна відповідальність настає за спричинення шкоди державному чи особистому майну, що є наслідком недбалості або умисних дій.

Особливістю юридичної відповідальності військовослужбовців є існування суворого ієрархічного механізму контролю, командної підпорядкованості та внутрішніх регламентів, що регулюють дисциплінарну практику. Водночас важливо наголосити на обов'язковості дотримання прав людини, навіть у межах військової служби. Згідно зі стандартами міжнародного гуманітарного права та Женевськими конвенціями, військовослужбовці зобов'язані поводитися гуманно навіть із супротивником, що вимагає високого рівня моральної зрілості.

Етичний вимір професійної відповідальності виходить за межі формального виконання наказів і регламентів. Він спирається на внутрішні переконання, цінності, моральну свідомість особи. Військова етика в Україні розглядається як складова загальнодержавної політики морально-психологічного забезпечення особового складу. Вона включає принципи: патріотизму, вірності Присязі, поваги до життя і гідності людини, готовності до самопожертви, солідарності з бойовими побратимами, чесності, гідності та справедливості. Саме етична компонента дозволяє військовослужбовцю приймати рішення у критичних умовах, коли юридичні механізми є неефективними або двозначними. Недостатній рівень моральної підготовки є потенційним джерелом неетичної поведінки, зловживань, жорстокості та порушень прав людини.

Соціальна відповідальність зазвичай розуміється як здатність особи усвідомлювати свої обов'язки перед іншими – людьми, суспільством, державою. Вона не обмежується колом посадових обов'язків, розкривається в різноманітних соціальних взаємодіях та постає як здатність під впливом цього усвідомлення добросовісно виконувати ці обов'язки, відповідати за наслідки своїх рішень та дій. Вона демонструє ступінь соціальної зрілості та тісно пов'язана зі свободою вибору. Соціальна відповідальність розгортається радше в морально-етичній площині, ніж адміністративній, або кримінальній чи матеріальній [7, с. 64].

Компетентність соціальної відповідальності, по суті, є синтезом характеристик особистості, які дають змогу військовослужбовцю Національної гвардії України, (з урахуванням висновків О. Капінус [4]), спираючись на моральні переконання і ціннісні орієнтації (особистісні і такі, що задекларовані в статутних документах Національної гвардії України), здійснювати усвідомлений вибір і приймати зважені рішення з чітким усвідомленням відповідальності за наслідки своєї професійної діяльності, здатністю усвідомлювати роль професійної поведінки для збереження суспільної безпеки. Така компетентність передбачає в основі наявну усвідомлену високу вмотивованість і готовність дотримуватися законних приписів національного законодавства у царині прав людини, транслювати високу правосвідомість у професійній діяльності військовослужбовця. Військовослужбовець Національної гвардії України під час фахової підготовки має набути досвіду нести відповідальність за вплив і рішення на суспільство й довкілля, збереження суспільного добробуту. Тому увесь процес професійної підготовки насичують відповідні соціальні практики [5, с. 114]. Зокрема, професійну підготовку наскрізно має пронизувати конструктивна практика розвитку критичного мислення майбутніх військовослужбовців. Таке мислення дає змогу розвинути здатність обмірковувати і приймати виважені рішення, спрямовані на захист, охорону життя, прав, свобод, законних інтересів громадян, суспільства і держави. Критичне мислення військовослужбовця обов'язково корелюється із ціннісними орієнтирами Національної гвардії України, наприклад принциповими приписами зі статті 3 Закону України «Про Національну гвардію України» [1]. Визначені на законодавчому рівні, ці приписи спрямовують процес професійної підготовки на забезпечення соціальної відповідальності відповідно до змісту стандарту ISO 26000: прозорість і підзвітність, повага прав людини, етична поведінка, повага міжнародних норм поведінки, визнання верховенства права, повага інтересів працедавця. Це передбачає дотримання низки умов. На наш погляд, структурування умов відповідної професійної підготовки логічно здійснювати з огляду на компоненти системи професійної підготовки як процесу і результату формування визначених компетентностей у змісті освітніх компонент і методами, які конкретизовані у відповідних освітніх програмах [6, с. 140].

Функціональне призначення військової сфери в цілому, військової професії полягає в забезпеченні безпеки суспільства та держави, отже, має виняткову соціальну значущість, оскільки безпека постає як головна умова самої можливості існування і держави, і суспільства. І офіцер як військовий професіонал відповідає в першу чергу за безпеку суспільства та держави. Це місія державного значення, отже, і відповідальність офіцера набуває державного значення. Виконання цієї головної функції пов'язане з легальним використанням зброї та примусу/насилля. Офіцер як фахівець в управлінні насиллям відповідає за те, щоб «управління насиллям використовувалось тільки у схвалюваних суспільством цілях». Крім того, виконання цієї функції як військової діяльності регламентоване чисельними нормативними документами, в першу чергу Конституцією України, нормами міжнародного та національного права. Отже, офіцер несе відповідальність за додержання та забезпечення Закону та Порядку у країні. Крім того, професійна діяльність офіцера розгортається у складній системі соціальних взаємодій як всередині військової організації, так і за її межами. Отже, офіцер несе відповідальність за життя та здоров'я як особового складу, так і громадян, різноманітних соціальних груп, з якими відбувається взаємодія під час виконання службових та службово-бойових завдань [7, с. 64].

Підвищення рівня професійної відповідальності передбачає розвиток військової освіти в гуманітарному напрямку. Доцільним є включення до програм навчання курсів з військової етики, психології відповідальності, прав людини та міжнародного гуманітарного права. Крім того, впровадження інститутів наставництва, військових капеланів, психологічної підтримки може суттєво вплинути на внутрішню культуру підрозділів. Створення єдиного «Кодексу честі військовослужбовця Національної гвардії України» стало б важливим кроком до інституціалізації етичних стандартів.

Міжнародний досвід демонструє, що у більшості армій демократичних країн існують чітко регламентовані моральні стандарти, які підтримуються як нормативно, так і культурно. Наприклад, у Збройних силах США діє «Uniform Code of Military Justice» із чітко прописаними стандартами поведінки. У країнах ЄС активно розвивається напрям військової педагогіки, що поєднує юридичну підготовку з морально-етичним вихованням. Для України запозичення таких практик є не лише бажаним, а й стратегічно необхідним в умовах поглиблення військового співробітництва з НАТО.

Висновок. Таким чином, професійна відповідальність військовослужбовців Національної гвардії України є складним багатокомпонентним явищем, яке охоплює правові зобов'язання, моральні норми, внутрішню мотивацію та соціальну відповідальність. Її ефективність залежить від гармонійної взаємодії нормативно-правового механізму і системи етичних орієнтирів. В умовах сучасних викликів перед українською державою стоїть завдання поглиблення інституційного та освітнього підходу до формування відповідального, правосвідомого і морально стійкого військовослужбовця. Такий підхід не лише посилює боєздатність військ, а й утверджує нову культуру безпеки та прав людини в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про Національну гвардію України» від 14.03.2014. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 17. Ст. 594. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/876-18#Text> (дата звернення: 20.03.2025).
2. Ктіторов М.О. Розвиток спроможностей національної гвардії України в умовах правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Київського інституту Національної гвардії України*. 2022. № 1. С. 24–31.
3. Флурі Ф., Бадрак В. Національна гвардія України: шляхи розвитку. URL: https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/The-National-Guard-of-Ukraine-Development-Options_ukr.pdf.
4. Капінус О.С. Методологія, теорія і методика формування професійної суб'єктності майбутніх офіцерів Збройних сил України : монографія. Житомир: Вид. О.О. Євенок, 2020. 600 с.
5. Севрук І., Соколовська Ю., Чупрінова Н. Формування соціальної відповідальності у майбутніх офіцерів Національної гвардії України. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. 2021. Вип. 38. С. 113–120.
6. Горбатюк А. Компетентність соціальної відповідальності у змісті професійної підготовки майбутніх військовослужбовців Національної гвардії України. *Молодь і ринок*. 2024. № 11 (231). С. 138–142.
7. Севрук І., Соколовська Ю. Відповідальність військових: пошук шляхів практичної реалізації у смисловому полі українських реалій. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 33. С. 62–69.